

doi Classification of audio-visual documents and understanding their analysis methods in historical research

 Vida Hamraz¹

Submit Date: 2025-03-02 Revise Date: 2025-03-23 Accept Date: 2025-04-11 Published Date: 2026-03-01 pp:236-256

Abstract

Being familiar with the types of documents and how to extract historical information from them is one of the most important tasks of historians. In recent decades, with technological developments, in addition to written documents, a large amount of cultural, political, and social information has been recorded and preserved in audio and video form, which requires historians to use different analysis methods than traditional and written documents to use. This article attempts to classify the types of audio-visual documents in historical research, and to use a descriptive-analytical method to apply specific research methods for audio and video content, such as quantitative and qualitative content analysis, discourse analysis, semiotics, etc.

Keywords: Historical documents, audio-visual documents, content analysis, discourse analysis, semiotics.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

1. Associate Professor, Department of Radio, Faculty of Radio and Television Production, IRIB University, Tehran, Iran.

References

- Aghili, S & Lotfi Haghighat, A. (1990). Karbord-e ravesh-e tahlil-e gofteman dar oloum-e raftari [The application of discourse analysis in behavioral sciences] . Daneshnameh Journal, (78), 169–194.
- Ahmadzadeh, M. A. (2015). Ahamiyat-e karbord-e olgou-ha va ravesh-ha-ye tahlil-e asnad dar pajouhesh-ha-ye tarikhi [The importance of using models and methods of document analysis in historical research]. Journal of Historical Perspective and Historiography, 25(15), 5–28.
- Bahrapour, S. (1999). Daramadi bar tahlil-e gofteman [An introduction to discourse analysis]. In M. R. Tajik (Ed.), Gofteman va tahlil-e gofteman [Discourse and discourse analysis] (pp. 21–45). Farhang-e Gofteman Publications.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2012). Qualitative research methods for the social sciences (8th ed.). Pearson Education Limited.
- Charlton, T. L. (1984). Visual evidence in qualitative research: The role of videorecording. Occasional Papers in Sociology and Anthropology.
- Ghasemi, H., et al. (2021). Marja-e pajouhesh [The research reference] (19th ed.). Andisheh Ara.
- Hamraz, V. (2022). Pajouhesh va negaresh dar radio [Research and writing in radio] [Course manual]. IRIB University.
- Harrison, H. (2009). Arshiv-ha-ye didari va shenidari: Majmoueh-ye ettela'at-e karbordi [Audiovisual archives: A practical information set] (V. Tehrani-Pour, Trans.). Ketabdar.
- Hazrati, H. (2018). Ravesh-e pajouhesh dar tarikh [Research methodology in history]. Logos.
- Iman, M. T., & Noshadi, M. R. (2011). Tahlil-e mohtava-ye keyfi [Qualitative content analysis]. Pajouhesh (Research), 3(2), 15–44.
- Mirzayi, K. (2009). Pajouhesh, pajouheshgari va pajouheshnameh-nevisi [Research, researching, and thesis writing]. Jame'eh-shenasan.
- Mohammadpour, A. (2019). Zedd-e ravesh: Zamineh-ha-ye falsafi va rouyeh-ha-ye amali dar ravesh-shenasi-ye keyfi [Anti-method: Philosophical foundations and practical procedures in qualitative methodology]. Logos.

- Moradi, K., & Rezaei Sharifabadi, S. (2018). Neshaneh-shenasi va FRBR [Semiotics and FRBR]. *Library and Information Sciences Studies (Shahid Chamran University of Ahvaz)*, 23(1), 1–14.
- Nobakht, M. (2012). Tahlil-e mohtava-ye yadgar-neveshteh-ha-ye makan-ha-ye tarikhi-ye shahrestan-e Yazd [Content analysis of graffiti in historical sites of Yazd]. *Journal of Historical Sociology*, 4(1), 163–187.
- Noghani, M., & Abachi, A. (2017). Ravayat dar jaygah-e tahghigh va tahghigh dar jaygah-e ravayat [Narrative as research and research as narrative]. *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 23(90), 141–169.
- Salehi, P. (2023). Faslnameh-ye pajouhesh-ha-ye tarikh-e shafahi: Abzar-ha va ravesh-ha [Journal of oral history research: Tools and methods]. *Oral History Research*, 3(1), 45–58.
- Sarmad, Z., Bazargan, A., & Hejazi, E. (1997). Ravesh-ha-ye tahghigh dar oloum-e raftari [Research methods in behavioral sciences]. Agah.
- Stanford, M. (2006). Daramadi bar tarikh-pajouhi [A companion to the study of history] (M. Sadeghi, Trans.). SAMT.
- Van Dijk, T. A. (2010). Motale'ati dar tahlil-e gofteman: Az dastour-e matn ta gofteman-e enteghadi [Studies in discourse analysis: From text grammar to critical discourse analysis] (P. Izadi et al., Trans.). Center for Media Studies and Development.

doi طبقه‌بندی اسناد صوتی - تصویری و شناخت روش‌های تحلیل آنها

در پژوهش‌های تاریخی

ویدا همراز^۱

از صفحه ۲۳۶ تا صفحه ۲۵۶ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۱۱

چکیده:

آشنایی با انواع اسناد و چگونگی استخراج اطلاعات تاریخی از آنها یکی از مهم‌ترین وظایف تاریخ‌پژوهان است. در چند دهه اخیر با تحولات فناوری علاوه بر اسناد مکتوب، حجم زیادی از اطلاعات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی به شکل صوتی و تصویری ثبت و حفظ شده است که تاریخ‌پژوهان برای استفاده آنها نیازمند استفاده از روش‌های تحلیل متفاوت با اسناد سنتی و مکتوب هستند. در این مقاله کوشش بر آن است که ضمن طبقه‌بندی انواع اسناد صوتی و تصویری در پژوهش‌های تاریخی، با روش توصیفی - تحلیلی کاربرد روش‌های تحقیق خاص محتوای صوتی و تصویری مانند تحلیل محتوای کمی و کیفی، تحلیل گفتمان، نشانه‌شناسی و... مطرح می‌شود.

کلیدواژه‌ها: اسناد تاریخی، اسناد صوتی و تصویری، تحلیل محتوا، تحلیل گفتمان، نشانه‌شناسی.

Cite this article: Hamraz, Vida. (2026). Classification of audio-visual documents and understanding their analysis methods in historical research. Journal of Diplomatic Studies and Research (DPR) (In Persian: Motale'ate sanadPazhūhi va fehrest-negari). Vol-1, Issue-1, 236-256.

۱. دانشیار گروه رادیو، دانشکده تولید رادیو و تلویزیون دانشگاه صداوسیما، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

پژوهش تاریخی در ساده‌ترین تعریف آن، جستجو برای شناخت نزدیک به واقع از گذشته انسان و اعمال اوست. مورخ بر اساس اسناد می‌گوید درگذشته چه اتفاقی و چرا روی داده است؛ بنابراین شناخت و معرفت او از گذشته به واسطه اسناد و شواهد روی می‌دهد. بُعد زمانی و مکانی باعث می‌شود این شناخت بی‌واسطه ممکن نشود. بدیهی است به این ترتیب هیچ دسترسی به حقیقت کامل وجود ندارد؛ اما با علم به این محدودیت‌ها پژوهش‌های تاریخی ارزشمندی به وجود می‌آیند که نقش مهمی در پاسخ‌گویی به کنجکاو و عطش مردم برای دانستن گذشته خود دارند. امروز تلاش مورخان به پژوهش درباره موضوعات سیاسی، جنگ‌ها، اعمال سیاست‌مداران بزرگ محدود نمی‌شود و عناوین گسترده‌ای از موضوعات فرهنگی و اجتماعی موضوع پژوهش قرار می‌گیرند. حوزه اسناد و منابع موردنیاز برای پژوهش هم گسترش می‌یابد و حتی شکل ارائه دستاوردهای تاریخی هم تغییر می‌کند؛ مانند صفحات مجازی تاریخی و بازدید مجازی از آرشیوها و مکان‌ها باستانی و موزه‌ها. باتوجه به این تحولات، تأکید اصلی این مقاله بر اسنادی است که شکل مکتوب ندارند و مورخان برای پژوهش‌های خود نیازمند آنها هستند؛ مانند نوارهای صوتی سخنرانی شخصیت‌های سیاسی، مصاحبه صوتی و تصویری با شاهدان رویدادهای مهم و یا نقش‌آفرینان اصلی این رویدادها، فیلم‌های مستند و خبری از مکان‌ها، رویدادها، تظاهرات، نبردها و... که در آرشیوهای دیداری شنیداری جمع‌آوری و نگهداری می‌شوند. محققان برای استفاده از این گونه اسناد مانند اسناد مکتوب باید اصالت و اعتبار آنها را تأیید کرده و سپس از اطلاعات موجود در آنها برای کار خود استفاده کنند. در این مرحله است که روش‌های تحقیق ویژه این نوع اسناد باید انتخاب و به کار گرفته شود. پس مانند هر پژوهشی، محقق باید روش مناسب را بر اساس مسئله، اهداف و فرضیه تحقیق شناسایی کند و سپس آن را به درستی اجرا کند. این مقاله می‌کوشد باتوجه به اهمیت و فراوانی اسناد دیداری شنیداری در پژوهش‌های تاریخ اجتماعی، تاریخ سیاسی و تاریخ فرهنگی معاصر به معرفی روش‌های مناسب تحلیل این اسناد بپردازد.

پیشینه تحقیق

نگارنده مقاله در جستجو برای یافتن پژوهش‌های تاریخی که در سال‌های اخیر از روش‌های تحلیل خاص اسناد دیداری شنیداری استفاده کرده‌اند با محدودیت شدید مواجه شد؛ زیرا تعداد چنین پژوهش‌هایی بسیار اندک بود و یا در اجرای روش‌مند و صحیح با ضعف‌هایی روبرو بودند؛ بنابراین تحقیقات پیشین که به طور خاص با موضوع این مقاله ارتباط داشته باشد به دست نیامد؛ اما برخی مقالات که با کلیدواژه‌های اصلی این پژوهش نزدیک بودند در ادامه ذکر می‌شود. این امر نشان می‌دهد ضرورت کاربرد روش‌های تحقیق جدید در پژوهش‌های تاریخی مورد غفلت قرار گرفته است و نیازمند عزم جدی برای تبیین و آموزش آن است.

اولین مقاله "تحلیل محتوای یادگار نوشته‌های مکان‌های تاریخی شهرستان یزد و عوامل مؤثر بر آن" نوشته

محمد نوبخت. فصلنامه جامعه‌شناسی تاریخی ۱۳۹۱ است. این مقاله حاصل یک پژوهش میدانی است که محتوای نمونه‌های به‌دست‌آمده از طریق مشاهده محقق با روش تحلیل محتوای کمی مورد بررسی قرار گرفته است.

دومین مقاله "تحلیل محتوای کیفی مصاحبه‌های تاریخ شفاهی: از پیمان صالحی. فصلنامه پژوهش‌های تاریخ شفاهی سال ۱۴۰۲ است. این مقاله به طور خاص بر کاربرد روش‌های کیفی مانند تحلیل محتوای کیفی و تحلیل مضمون و تحلیل گفتمان در تاریخ شفاهی متمرکز است و یک گونه از اسناد شنیداری را مورد توجه قرار داده است که البته حاوی اطلاعات مفیدی برای تاریخ‌پژوهان است؛ اما به دیگر حوزه‌های پژوهش تاریخی و روش‌های دیگر تحلیل اشاره ندارد.

مفاهیم اصلی، ادبیات تحقیق و بحث

۱- پژوهش تاریخی

اصول و روش‌های پژوهش و یافتن و واقعیت‌های تاریخی در دو قرن اخیر تغییر بسیار کرده است و اکنون معرفت تاریخی بر پایه شناخت اسناد و مدارک و تحلیل علمی و نظام‌مند آنها و فهم دلالت‌های واقعی این شواهد استوار است. مسیر اجرا پژوهش‌های تاریخی با جمع‌آوری اسناد و داده‌های کمی و کیفی مربوط به گذشته شروع می‌شود و در ادامه مورخ آنها را تحلیل می‌کند (برگ و لون، ۲۰۱۲: ۳۰۵). اهداف اصلی این‌گونه پژوهش‌ها، شناخت تاریخ پدیده‌های موجود، برای درک بهتر آن است و علاوه بر شناخت واقعیت‌های گذشته، پیوند دادن آن با زمان حال و آینده هم از اهداف پژوهش‌های تاریخی است. پژوهش تاریخی (به مثابه روش) به معنای جمع‌آوری داده از موقعیت‌های رخ داده از گذشته تا اکنون است که روی آنها تحلیل‌های آماری یا کیفی انجام می‌شود (میرزایی ۱۳۸۸: ۹۳) ماهیت پدیده‌های تاریخی تکرار ناپذیری، داشتن بعد زمانی با محقق، نیاز داشتن به استنتاج تکمیلی هر سند با منابع و اسناد دیگر، لزوم بیطرفی محقق و دور شدن او از ارزش‌های زمان خود برای فهم درست موضوعات تاریخی است. یکی دیگر از ویژگی‌های خاص پژوهش‌های تاریخی نوع منابع پژوهشی آن است که محقق ناگزیر به جمع‌آوری "آثار، ردپا و مستندات" مربوط به وقایع می‌پردازد (سرمد و بازرگان، ۱۳۷۶: ۱۲۴). از عمده‌ترین ویژگی‌های پژوهش‌های تاریخی آن است که اسناد و شواهد عمدتاً به‌طور غیر مستقیم بدست محقق می‌رسند و او ناچار به بازآفرینی است. نحوه باز آفرینی و تفسیر مدارک و اسناد به‌وسیله افراد مختلف صورت می‌گیرد نتیجه‌ای متفاوت دارد. اگرچه پژوهش‌های تاریخی مانند دیگر پژوهش‌های کیفی بطور عمده بر موضوعات و حوزه‌های خاص اجرا میشوند و مانند پژوهش‌های کمی تعمیم‌پذیر نیستند؛ اما گاه مطالعه تشابهات و تفاوت‌ها به محقق اجازه می‌دهد با مقایسه چند پژوهش، دریافت خود را تعمیم دهد برای مثال یک محقق تاریخ شهرها و روستاها و فرهنگ‌های مختلف را جداگانه مطالعه می‌کند؛ اما با مقایسه نتایج تحقیق خود می‌تواند زمینه‌ها و علل مشترک رویدادها را به موارد مشابه تعمیم دهد. جامعه و نمونه مورد بررسی هم اسناد مکتوب و منابع موجود، آثار و ابنیه و

اسناد شفاهی هستند. شیوه رایج برای تعیین اعتبار مطالب مندرج در اسناد و استفاده از آنها "نقد درونی و بیرونی" اسناد است؛ یعنی ارزیابی روایی سند و اصلی بودن آن به کمک شناسایی زمان و محل و فرد تهیه کننده سند و نقد درونی با ارزیابی میزان قابلیت اعتماد به معنا و صحت محتوای سند با مقایسه با منابع دیگر. این دوگونه نقد در باره همه اسناد و در همه مراحل تحقیق تاریخی ادامه دارد. پس از آن محقق می‌تواند داده‌ها و شواهد تاریخی را که از منابع و اسناد مختلف به دست آورده ترکیب کند. این مرحله بر پالایش مفاهیم برای یک مدل تبیین گر کلی و استفاده از وقایع عینی و واقعی برای معنا دادن به مفاهیم تاکید دارد. پژوهشگر می‌تواند از طریق تحلیل مفصل و دقیق داده‌های تاریخی به رابطه علت و معلولی برسد (میرزایی، ۱۳۸۸: ۹۳).

اسناد و شواهدی که تاریخ‌پژوهان استفاده می‌کنند از یک اعتبار و زمینه پیدایش برخوردار نیستند برخی شواهد تاریخی در اصل برای پژوهشگران آینده ساخته شده‌اند (مانند اسناد نامه‌های اداری و گزارش‌های روزمره) و برخی دیگر به این قصد ساخته نشده‌اند اما می‌توانند حاوی اطلاعات تاریخی باشند. "مارک بنجامین بلوک" شواهد تاریخی را به دو نوع ارادی و غیر ارادی تقسیم می‌کند، شواهد ارادی اسناد و منابعی هستند که با قصد انتقال اطلاعات به آیندگان تنظیم شده‌اند؛ مانند کتب و نامه‌های تاریخی به جامانده از گذشته. اما شواهد غیرارادی طور اتفاقی حاوی اطلاعاتی از گذشته هستند که باید مورد توجه مورخ قرار گیرد "شواهد نوع دوم قصد گمراه کردن مورخ را ندارند؛ اما در درک او مشکل ایجاد می‌کنند. آنها واقعیت خود را برای مورخ نمایان نمی‌کنند، فلان جمله در نامه یک سیاست‌مدار دقیقاً چه معنایی دارد؟ کارکرد فلان قطعه فلز خاص یا آن سوراخ در دیوار چه بوده است؟ همانند شواهد سخت و نرم، مورخ باید از هر دو شواهد ارادی و غیرارادی استفاده کند؛ اما آنها را با هم خلط نکند (استنفورد، ۱۳۸۵: ۲۴۲).

به عبارت دیگر برخی شواهد جزئی از یک رویداد تاریخی هستند و برخی دیگر گزارشی از آن رویداد محسوب می‌شوند. بدیهی است گزارشی از رویداد به دور از جهت‌گیری‌های ذهنی پدیدآورنده آن نیست. همچنین قصد و نیت از پدیدآوردن چنین سند یا گزارشی برای مورخ اهمیت دارد.

بر این اساس می‌توان یک تقسیم‌بندی کلان از مراجع (شواهد) تاریخی داشت: "الف: مراجع تاریخ‌نگارانه که هم برخوردار از قصد مورخانه‌اند و هم گزارش رویداد به شمار می‌روند نه جزئی از آن.

ب) مراجع غیر تاریخ‌نگارانه که نه قصد مورخانه در پشت آن وجود دارد و نه گزارش رویدادند بل بخشی از رویداد تلقی می‌شوند که از گذشته به جامانده‌اند و حکم تاریخ زنده دارند (حضرتی، ۱۳۹۷: ۱۰۳).

"جیمز هاروی رابینسون" مورخ آمریکایی می‌نویسد: "تاریخ، در فراخ‌ترین معنایش شامل هر اثر و نشانه‌ای است از هر آنچه انسان از ابتدای پدیدارشدنش بر روی زمین انجام داده یا اندیشیده است. منابع اطلاعاتش از تبر سنگی

تا روزنامه صبح امروز را در برمی گیرد (راینسون به نقل از استنفورد، ۱: ۱۹۶۵) این سخن به خوبی دایره گسترده‌ای از شواهد و اسناد را که یک محقق تاریخ باید مورد توجه قرار دهد و البته دشواری کار او را نشان می‌دهد. بدیهی است محققان امروزه با حجم وسیعی از داده‌ها موجود در اسناد کتبی، شنیداری و دیداری مواجه هستند که روش استخراج اطلاعات از هر یک از انواع اسناد نیازمند تبحر خاص محقق در آن زمینه است؛ لذا امروزه علاوه بر روش‌های جاری و رایج و شناخته شده که به طور سنتی در تحلیل اسناد تاریخی به کار می‌رود روش‌های جدید که تحلیل عمیق اسناد را میسر می‌سازند باید مورد استفاده قرار گیرند. اسناد شنیداری و دیداری که دستاورد تحولات فناوریانه برای ضبط و تولید صدا و تصویر از قرن نوزدهم میلادی تا امروز هستند از جمله اسنادی محسوب می‌شوند که هر دو ویژگی ذکر شده را دارند و امروز برای پژوهش‌های تاریخی به خصوص در حوزه تاریخ اجتماعی و سیاسی و فرهنگی نمی‌توان از آنها چشم‌پوشی کرد.

۲- اسناد صوتی - تصویری

"آثاری که در برگزیده تصاویر و یا صداهای ثبت شده و قابل باز تولید و تکثیر بر یکی از انواع دستگاه‌های مغناطیسی هستند را داده‌های دیداری و شنیداری می‌نامند این منابع را به‌طور کلی می‌توان به "منابع دیداری شامل تصاویر متحرک فیلم و تصاویر ساکن عکس‌ها و منابع شنیداری طبقه‌بندی کرد" (هریسون، ۱۳۸۸: ۱۸). حال اگر در نظر بگیریم در یک صد سال اخیر با رشد و گسترش فناوری‌های تولید صوتی و تصویری (از دوربین عکاسی تا رادیو، سینما، تلویزیون، گرافیک و...) انواع فرعی دیگری برای این دو گونه به وجود آمده است و چگونه برخی از این تولیدات به دلیل ثبت واقعیت‌ها ارزش اسنادی یافته‌اند، آن گاه در می‌یابیم که محققان با حجم عظیمی از داده‌ها روبرو هستند که شناخت، تفکیک و شیوه استخراج اطلاعات تاریخی از آنها نیازمند مهارت‌های جدید است. "اسناد دیداری شنیداری دسترسی به معنا و جوهی از ارتباطات را فراهم می‌کنند که با هر روش دیگری دستیابی به آنها غیرممکن است (Charlton 1984: pp. 236)

برای تفکیک اسناد دیداری_ شنیداری از اسناد مکتوب می‌توان این ویژگی‌های کلی را بر شمرد:

- ضبط، تولید و تکثیر و انتقال آنها نیازمند تجهیزات خاص است.
- علاوه بر معانی زیبایی شناسانه دارای اهمیت محتوایی و به عبارت دیگر دارای پیام ارتباطی هستند.
- افراد برای استفاده علمی پژوهشی از آنها نیازمند اصول و مهارت‌های خاص هستند (Edwards.2015 Penn)
- انواع داده‌های تصویری (دیداری) غیر نوشتاری عبارت‌اند از: اسلایدها-فیلم‌ها (داستانی، مستند، صنعتی، آموزشی، سریال، خبری، و...) عکس‌ها (خبری و غیر خبری، خانوادگی، مستند، تبلیغاتی، و...) پوستر و گرافیک نقاشی - آگهی‌های تجاری - انیمیشن (انواع تصاویر متحرک)-مصاحبه‌ها و گزارش‌های تصویری - مسابقات

ورزشی و....

انواع داده‌های (صوتی) شنیداری: موسیقی: ۱- بی‌کلام (تک‌نوازی، هم‌نوازی) ۲- با کلام (تک‌خوانی، هم‌سرایی) ۳- موسیقی فیلم، برنامه‌های تلویزیونی، تئاتر و.... ۴- موسیقی کودکان، دعا و مناجات و سوگواره‌ها - سرودهای آیینی مانند آواهای کار، لالایی‌ها و....-انواع شعر ترانه‌ها (فولکلور و عادی)-برنامه‌های رادیویی، نمایش‌های رادیویی، پادکست‌ها، ضرب‌امثله، اشعار حماسی محلی، نام‌ها - شعارها (سیاسی و غیرسیاسی) - مصاحبه‌های صوتی (شخصیت‌های سیاسی و غیرسیاسی)- مصاحبه‌های تاریخ شفاهی - سخنرانی‌ها (سیاسی و غیرسیاسی)-شایعات (همراز ۲۵: ۱۴۰۱).

هریک از این‌گونه اسناد می‌توانند در روایت واقعیت‌های تاریخی نقش‌های مختلف را به خود بگیرند؛ مانند روایتگری رویدادها فراتر از بعد زمان و مکان، محتوای قابل‌تحلیل پیام‌ها، انعکاس بافت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی زمان تولید اثر، انعکاس عقاید و آرا مختلف در سطوح و لایه‌های معنایی مختلف، انتقال معنا و پیام از طریق نشانه‌های زبانی و غیرزبانی، شناسایی نقش و عملکرد کنشگران در برهه‌ای از تاریخ (احمدزاده، ۱۳۹۴: ۱۳-۱۵)

یکی از نکات مهم در استفاده از این داده‌ها در پژوهش آن است که حجم انبوه، افزایش سریع به‌خصوص در چند دهه اخیر آن است که بیش از اسناد مکتوب احتمال غیرواقعی بودن و یا اشتباه در برداشت و درک محقق را دارند. همچنین در چند دهه اخیر شیوه‌های خاص اعتبارسنجی و اصالت مدارک دیداری شنیداری بر اساس روش‌های تحقیق رایج در علوم انسانی مورداستفاده قرار گرفته که با شیوه‌های اعتبارسنجی سنتی در پژوهش‌های تاریخی تفاوت دارد. گوناگونی قالب‌ها و اشکال تولید و پراکندگی بسیار زیاد تولیدکنندگان و آرشیوهای خاص این‌گونه و قوانین و مقررات ویژه برای دسترسی، نیازهای متنوع استفاده‌کنندگان که فقط محدود به تاریخ‌پژوهان نیست؛ بلکه بسیاری از این اسناد دیداری شنیداری در تولید انواع محصولات رسانه‌ای با اهداف غیرپژوهشی مجدداً مورداستفاده قرار می‌گیرند.

۳- روش‌های تحقیق برای تحلیل داده‌های دیداری شنیداری

در این بخش از مقاله برخی روش‌های تحقیق که عمدتاً از علوم اجتماعی برخاسته و رشد یافته‌اند اما می‌توانند در پژوهش‌های تاریخی هم برای تحلیل اسناد دیداری شنیداری به کار روند معرفی می‌شود.

۳-۱- مردم‌نگاری (Ethnography)

روشی کیفی است که تلاش می‌کند فرهنگ - اجتماع و باورهای حاکم بر آن را توصیف و تحلیل کند و علاوه بر

اسناد کتابخانه‌ای و مکتوب و تاریخ شفاهی به مشاهده مشارکتی برای درک پدیده‌ها تکیه دارد این روش بر ۳ اصل استوار است: ۱- بررسی رخداد یا پدیده تحت شرایط طبیعی ۲- درک دقیق رخداد ۳- کشف واقعیت با فرایند پژوهشی استقرایی یا اکتشافی

مردم‌نگاری به توصیف فرهنگ و اجتماع و فهم و درک رفتار افراد و ذهنیات آنها تمایل دارد. در حوزه تاریخی مردم‌نگاری از هرودوت آغاز می‌شود که در آثار خود به بیان ویژگی‌های مردم و زندگی آنها و آداب و رسوم و عقاید آنها در کنار رویدادهای سیاسی و نبردها توجه داشت. بعد از رنسانس این گونه ثبت رویدادها به‌عنوان یک روش تحقیق مستقل شناخته شد و با ظهور مکتب شیکاگو در اوایل قرن بیستم برای درک و شناخت خرده‌فرهنگ‌ها توسعه یافت. (محمدپور، ۱۳۹۸: ۱۸۰). پس مردم‌نگاری معاصر نه تنها به رشته یا حوزه نظری خاصی تعلق ندارد؛ بلکه اشکال، طرح‌ها، فنون و ابعاد جدیدی نیز به خود گرفته است که آن را از مردم‌نگاری کلاسیک متمایز می‌کند.

مردم‌نگاری دو رویکرد سنتی و انتقادی دارد: در گونه سنتی محقق در جایگاهی خنثی شروع به جمع‌آوری اطلاعات می‌کند و به کمک آنها واقعیت را بازسازی و بازنمایی می‌کند. در گونه انتقادی که مبتنی بر اهداف سیاسی و با رویکرد ایدئولوژیک است معنای رخدادها در بافت سیاسی مورد توجه قرار می‌گیرد و به مسائلی چون نابرابری اجتماعی، رابطه قدرت و فرهنگ و انسان‌ها توجه می‌شود. تأکید این نوع بر آن است که قدرت بر کنش‌های متقابل انسانی و بر ساخت موقعیت اجتماعی اثر می‌گذارد؛ ولی این اثر پنهان است و هدف تحقیق مردم‌نگاری آشکارکردن آن است. اگر به نمونه آثار تاریخی که پس از ظهور مکتب آنال نگارش یافته نیز توجه کنید در می‌یابید که انعکاس تاریخ خرد و زندگی اجتماعی و فرهنگی مردم عادی خود گونه‌ای پژوهش مردم‌نگارانه است هر چند که از لحاظ سیستم روش‌شناختی مراحل و اصول تحقیق مردم‌نگارانه دقیقاً رعایت نشود.

محققان درباره مراحل اجرا یا گام‌های یک طرح مردم‌نگاری اختلاف نظر دارند چنان‌که "اسپردلی" ^۱ طرح ۱۲ گامی و "نیومن" ^۲ با تجمیع برخی گام‌ها یک طرح ۹ گامی را به این ترتیب پیشنهاد می‌دهند:

- انتخاب موضوع و جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با موضوع

- انتخاب یک میدان مطالعه و دسترسی به آن

- ورود به میدان مطالعه و ثبت اطلاعات، روابط اجتماعی، احساسات و رویدادها

- پذیرش یک نقش اجتماعی، یادگیری نقش اجتماعی و به‌سربردن با اعضا گروه مورد مطالعه

1 - J. P. Spradlly.

2 - L. Neuman

-دیدن. شنیدن. گردآوری داده‌های کیفی

-مرور و ارزیابی مکرر داده‌های مؤثر

-انجام مصاحبه‌های میدان با افراد مطلع

-ترک محیط مورد مطالعه

-ارائه تحلیل یا نوشتن گزارش از یادداشت‌ها و جمع‌بندی

مثال برای تمرین: تحلیل ابعاد اجتماعی مشارکت مردم در جنگ هشت‌ساله عراق و ایران با رویکرد مردم‌شناسانه

۳-۲- روش مطالعه موردی (Case study)

این روش که گاه نمونه‌پژوهی، موردپژوهی، تک‌نگاری هم نامیده می‌شود برای اکثر موضوعات تاریخی کاربرد دارد. چنین پژوهشی، یک بررسی نظام‌مند و تحلیلی در مورد یک فرد یا گروه. رخداد. موقعیت یا پدیده اجتماعی و تاریخی و فرهنگی است که اگرچه به ظاهر محدود است؛ ولی مطالعه‌ای ژرف‌انگر و عمیق و طولی است که یک پدیده را در بافت زندگی اجتماعی بررسی می‌کند و ناشناخته‌ها را کاوش می‌کند.

در این روش مجموعه‌ای از ابزارها به صورت هم‌زمان به کار گرفته می‌شود تا به هدف نهایی که رسیدن به یک رویکرد کل‌نگر است برسد. جمع‌آوری اطلاعات در مطالعه موردی با بررسی اسناد، مشاهده میدانی، مصاحبه، یادداشت‌برداری و تحلیل محتوای داده‌های به دست آمده انجام می‌شود. اگرچه می‌توان بخشی از این تحقیق را با رویکرد کمی انجام داد؛ اما به طور کلی مطالعه موردی از الگوی روش‌های کیفی پیروی می‌کند.

مهم‌ترین ویژگی‌های پژوهش مطالعه موردی عبارت‌اند از:

۱- تمرکز (بر وضعیت. رویداد. شخص. مفهوم و... خاص)

۲- توصیف (ارایه توصیف دقیق و همه جانبه از موضوع)

۳- اکتشاف (کشف روابط متقابل جدید. چشم اندازهای نوین. معانی جدید و بینش نو)

۴- استقرار (ارائه اصول با بررسی داده‌ها و بدون تکیه بر پیش فرض‌های نظری اولیه)

-مراحل پژوهش مطالعه موردی

طراحی پژوهش. بیان مسئله اهداف و سؤالات

نمونه‌گیری هدفمند

جمع‌آوری داده‌ها از طریق (مصاحبه، کدگذاری اسناد دیداری شنیداری یا مکتوب، مشاهده، توزیع پرسش‌نامه و یا همه این موارد با هم)

تحلیل داده‌ها از طریق تحلیل محتوای کیفی یا کمی و یا تحلیل مضمون

نوشتن گزارش تحقیق با رویکرد تطبیقی، مقایسه‌ای، تبیینی

مثال: ۱- مطالعه بازنمایی حضور اجتماعی زنان در فیلم (سریال، تئاتر) ایرانی دهه ۶۰ تا ۸۰

۲- (مطالعه تغییر رفتار کوچ عشایر ایرانی در پنج دهه اخیر)

۳-۳- تحلیل محتوا (کمی، کیفی) Content Analysis/ Qualitative Content Analysis

تحلیل محتوا به‌طور کلی یک روش درونی یا ژرفانگر است که کیفیت محتوایی انواع داده‌ها را به دو روش کمی و کیفی بررسی می‌کند و گاه علاوه بر ظاهر به محتوای پنهان داده‌ها از ورای نمادها، واژه‌ها، تصاویر و یا هر واحد تحلیل دیگر نیز می‌پردازد.

هدف تحلیل محتوا کشف پیام‌های ظاهری و پنهانی در داده‌ها و ارزیابی واقعیات درونی آنها است تا پیام اصلی فکری، اجتماعی، سیاسی و محیطی اثر را دریابد و تفسیری واقع‌گرایانه ارائه کند و منجر به نوعی قضاوت و داوری دقیق شود. این روش می‌تواند برای یافتن جنبه‌های پنهان در اسناد تاریخی به کار رود؛ زیرا در بسیار موارد آن‌چه از کلمات و تصاویر در برخورد اول محقق با سند به دست می‌آید همه حقیقت پنهان در آن سند نیست. انگیزه‌ها، باورها، محدودیت‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی پدیدآورنده سند و... جز با روش‌های ژرفانگر و مقایسه اطلاعات به دست آمده با دیگر منابع کشف نمی‌شود. در "تحلیل محتوا پژوهشگر می‌تواند علاوه بر "نحوه ادای کلمات یا لحن بیان در ادای واژگان" به شرایط روانی فرد نیز توجه کند تحلیل محتوای کیفی اغلب با فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی، تم‌سازی و مدل‌سازی صورت می‌گیرد (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰)

تحلیل محتوا در اسناد دیداری شنیداری در موارد متعدد به کار می‌رود از جمله: زیاد و متنوع بودن حجم اطلاعات اسنادی / یافتن معیارهای تکراری ارزش‌ها در باره افراد و جامعه در زمانی معین / تکمیل یا مقایسه

اطلاعات به‌دست‌آمده از طریق مصاحبه و دیگر منابع و....

مزایای تحلیل محتوا در پژوهش‌های تاریخی عبارت‌اند از: تحلیل روابط متقابل و تعاملات اجتماعی،

درک مستقیم موضوع پژوهش از طریق بررسی متون، صداها، ضبط شده، فیلم‌ها و فراهم آوردن یک چشم‌انداز تاریخی فرهنگی در باره یک موضوع برای محقق، درک الگوهای پیچیده زبانی و فکری انسان در اسناد گذشته یا معاصر، مقایسه هم‌زمان محتوای منابع در نقاط مختلف در باره یک موضوع.

اما با وجود این مزایا تحلیل محتوا برای پژوهش‌های تاریخی ضعف‌هایی هم دارد از جمله این‌که به‌تنهایی نمی‌تواند در باره تأثیر محتوا بر افراد اظهار نظر کند، پژوهشگران مختلف ممکن است تعاریف و مقوله‌بندی‌های گوناگون را برای سنجش یک مفهوم واحد به کار برند و در نهایت به نتایج متفاوت برسند، همچنین روشی وقت‌گیر و پرهزینه است و گاه در مواجهه با حجم زیادی از اسناد صوتی و تصویری یک محقق به‌تنهایی قادر به تحلیل نمونه‌ها نخواهد بود. نوع کمی آن (تحلیل محتوای کمی) که تمایل به شمارش و به‌دست‌آوردن فراوانی‌ها و نشان‌دادن اهمیت از طریق آن دارد گاه مانع درک عمیق محقق از زوایای پنهان می‌شود؛ زیرا تحلیل محتوای کمی بر خلاف تحلیل محتوای کیفی اغلب به علل و زمینه‌هایی که باعث فراهم آمدن اثر و متن شده بی‌توجه است و در پژوهش‌های تاریخی شناخت این علل اهمیت بسیار دارد. اما در چند دهه اخیر که تحلیل محتوای کیفی رایج شده کار محقق از شمارش اولیه مفاهیم فراتر می‌رود. این روش با تحلیل لایه‌های پنهان در اثر سروکار دارد و از این نظر با روش‌هایی مانند با تحلیل روایت، تحلیل گفتمان، نشانه‌شناسی قرابت دارد. به‌طور کلی اگر در پژوهشی به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی در باره علت رفتار یا سخن افراد (چه کسی)، تحلیل ویژگی‌های شخصیتی افراد، ابعاد فرهنگی اجتماعی یک رفتار (چرا؟)، روند اجرای امور (چگونه؟)، برای چه کسانی (به چه کسی؟) و تأثیر کلام و رفتار بر دیگران یا جامعه حال و آینده (با چه تأثیری؟) باشند تحلیل محتوای کیفی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

مثال: ۱- مطالعه بازنمایی مفهوم استبداد در شعر (فیلم، ترانه، تئاترهای ایرانی بعد از کودتای ۱۳۳۲)

۲- مطالعه سیر تحول معنای خُریت و آزادی در مطبوعات دوره قاجار

۳-۴- تحلیل روایت Narrative Analysis

واژه "روایت‌شناسی" را "تزتتان تودوروف"^۱ دانشمند بلغارستانی _ فرانسوی در سال ۱۹۶۹ ابداع کرد. "روایت‌ها داستان زندگی انسان‌ها و تجربیات و کنش‌های آنها در طول تاریخ هستند تاریخ‌پژوهان نمی‌توانند و نباید از این

1 -Tzvetan Todorov

روایت‌ها به سادگی بگذرند. روایت یک تجربه، ابزار مناسبی برای سهیم کردن دیگران در تجربه فردی است به گونه‌ای که راوی و مخاطبان بتوانند این تجربه را در ذهن خود بازسازی کنند و به فهم مشترکی از آن برسند که این کار شباهت بسیار با بازسازی رویدادهای تاریخی به وسیله مورخان دارد. اما همان‌گونه که مورخان از شیوه‌های خاص برای بازسازی گذشته استفاده می‌کنند برای رسیدن به فهم مشترک از روایت هم ناگزیر به تحلیل روایت‌ها هستند. "تحلیل روایت" روشی است که به محقق کمک می‌کند با جمع‌آوری روایت‌ها و تحلیل آنها به درک دیدگاه‌ها و شرایط موجود در بطن روایت‌ها در دو سطح زیر بنا و روبنا دست یابد (نوغانی و عباچی، ۱۳۹۶) فارغ از تعاریف مختلف برای روایت از عصر باستان تا امروز، در مواجهه با یک روایت وجوه مشترکی وجود دارد:

۱- درآمد ۲- آشنایی و طرح اطلاعات بنیادی ۳- گره افکنی ۴- ارزیابی ۵- گره‌گشایی ۶- پایان

همچنین روایت‌ها، "ژانر" یا انواعی دارند که چارچوبی برای درک و فهم ساختاری آنها به دست می‌دهد. ژانر افق انتظار خواننده و الگوی نگارشی یا بیانی راوی است. علاوه بر این باید تأکید کرد روایت با داستان تفاوت دارد. در واقع روایت بازگویی یک داستان به شیوه و رویکردی نظام‌مند و معتبر به وسیله راوی است. روایت از نظر زمانی: گذشته‌نگر (بازگویی پس از اتفاق افتادن) یا هم‌زمان (روایت و رخداد هم‌زمان) است؛ مانند گزارش‌های زنده که هر دو گونه در پژوهش‌های تاریخی مهم است؛ مانند روایت شاهدان یک رویداد تاریخی و ضبط گزارش از یک رویداد به صورت تصویری و صوتی در لحظه وقوع آن.

نمونه‌گیری در تحلیل روایت هدفمند است؛ زیرا محقق از ابتدا می‌داند با کدام روایت سروکار دارد. جمع‌آوری داده‌ها در تحلیل روایت از طریق مطالعه منابع مکتوب، مصاحبه تاریخ شفاهی، باز شنوایی صوتی و بازبینی تصویری صورت می‌گیرد. رویکردهای مختلف در تحلیل روایت وجود دارد که به محقق کمک می‌کند پس از جمع‌آوری روایت‌ها، بر اساس مسئله و اهداف و سؤالات پژوهش خود رویکرد تحلیل روایت‌ها را انتخاب و اجرا کند؛ مانند تحلیل مضمونی (شناسایی مضامین اصلی روایت)، تحلیل ساختاری (شناسایی چارچوب و چگونگی بیان روایت توسط راوی)، تحلیل مکالمه‌ای (تحلیل دیالوگ)، تحلیل دیداری (بصری) تحلیل عناصر غیرکلامی همراه متن که به درک آن کمک می‌کنند؛ مانند تصاویر، زبان بدن راوی، عکس‌ها و.... به این ترتیب تحلیل روایت نه فقط برای شناخت دقیق‌تر و عمیق لایه‌های پنهان در انواع روایت‌های مستقیم و غیرمستقیم در منابع تاریخی مفید است؛ بلکه در گونه‌های خاصی از پژوهش‌های تاریخی مانند تاریخ شفاهی کاملاً ضروری است. بدیهی است یافته‌های به دست آمده از تحلیل روایت‌ها با دیگر منابع که با موضوع در ارتباط هستند تکمیل خواهند شد.

مراحل تحلیل روایت:

-مرور مکرر سند

- تقسیم‌بندی به واحدهای کوچک و کدگذاری / حذف موارد مزاحم / شناسایی موارد مهم غیرقابل حذف
- شناخت و نمایان ساختن زمینه روایت (شناسایی بستر فکری اعتقادی و... راوی از درون کلمات و ساختار روایت
(او)

- تحلیل داده‌ها

- نوشتن گزارش نهایی

مثال ۱- (روایت پژوهی (تحلیل روایت) تشکیل جوامع صنفی در دوران معاصر

۲- تحلیل روایت مصاحبه‌های تاریخ شفاهی رجال دوره پهلوی از وقایع سال ۱۳۵۷

۳-۵- نشانه‌شناسی Semiotics

نشانه‌شناسی اگرچه در قرن بیستم هویتی مستقل یافت؛ اما همان‌گونه که واژه "Semainein" از زبان یونان باستان به معنای دلالت کردن اخذ شده ریشه‌ای کهن دارد (مرادی و رضایی شریف‌آبادی ۱۳۹۷) اما از لحاظ نظری مبانی این دانش بعد از تحقیقات "پیرس"، "موریس" و "دو سوسور" شهرت یافت و تابع قواعد و نظم علمی شد. از نظر پیرس هر چیزی را می‌توان "نشانه" دانست. انسان‌ها در جهانی احاطه شده به وسیله انواع نشانه‌ها زندگی می‌کنند و این نشانه‌ها برای برقراری ارتباط و انتقال معانی موردنظر به دیگران و رسیدن به فهم مشترک از پدیده‌ها نقش مهمی دارند. پیرس سه نوع نشانه را از یکدیگر تفکیک می‌کند: شمایل^۱، شاخص یا نمایه^۲، نماد^۳. این تمایز به خوبی نشان می‌دهد که برای اشاره و دلالت حالت‌های مختلفی وجود دارد. وی معتقد است این سه حالت با یکدیگر در هر نشانه‌ای تعامل کنش متقابل دارند و هرگز نمی‌توان نشانه‌ای را کاملاً شمایلی، یا کاملاً نمادی یافت؛ بلکه ظهور هر دلالت همواره بر هر سه حالت متکی است (محمدپور، ۴۳۸: ۱۳۹۸)

انواع نشانه‌ها "دال" یا "دلالت‌گر" نامیده می‌شوند که بر چیزی که هدف بازنمایاندن آن را دارند یعنی "مدلول" دلالت می‌کنند. فهم انواع دلالت‌ها و رابطه‌ها و معانی پنهان میان انواع نشانه‌ها را نشانه‌شناسی می‌نامند. در نشانه‌شناسی ابتدا عناصر نشانه‌ای و عملکرد آنها شناسایی می‌شود سپس عناصری که بر فرایند ارتباط از طریق نشانه‌ها اثر می‌گذارند مورد مطالعه قرار می‌گیرند. نظام‌های نشانه‌ای صوتی، تصویری و نوشتاری هستند و در حوزه پژوهش‌های تاریخی فهم معنا و دلالت نشانه‌ها اهمیت فراوان دارد؛ زیرا برخی دلالت‌ها و معانی تابع زمان و مکان و

1. Index
2. Symbol
3. Similarity

باورها هستند و دچار تغییر می‌شوند (قاسمی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴۸۸).

نشانه‌ها در مراتب دلالتی گوناگون شناخته و تفسیر می‌شوند؛ مانند دلالت ضمنی، دلالت صریح، استعاره، کنایه، همنشینی و جانشینی. می‌توان گفت که نشانه‌شناسی روشی است که ابتدا از حوزه پژوهش‌های زبان‌شناسی آغاز شد؛ ولی پس از آن از این حوزه فراتر رفت و باتوجه به اهمیت نشانه‌های در ارتباط و فهم انسان‌ها از یکدیگر و جامعه در تاریخ، باستان‌شناسی، معماری، هنر و... مورد استفاده قرار گرفت. معنای نشانه‌ها زمانی درست درک می‌شود که ما نشانه‌ها را در یک نظام و مسیر صحیح رمزگشایی و درک کنیم. نشانه‌ها ابزار ارتباط میان فرستندگان و گیرندگان پیام هستند. اگر درک مشترک از نشانه‌ها در این مسیر وجود نداشته باشد جریان ارتباطی آسیب می‌بیند و یا اگر در این مسیر عوامل مخرب در این درک اثر بگذارند (مانند ارزش‌ها و انتظارات فرهنگی و اجتماعی، پیش‌داوری‌ها و...) معنای کامل و اصلی پیام فرستنده درک نمی‌شود.

مثال برای تمرین: تحلیل نشانه‌شناختی آیین عزاداری محرم در دوره‌های قاجار و پهلوی

۳-۶- تحلیل گفتمان Discourse Analysis:

ریشه تحلیل گفتمان را در عهد باستان و "رتوریک" می‌دانند هر چند "رتوریک" معنایی وسیع‌تر دارد و به فن مطالعه گفتمان اقناعی خطاب در حضور جمع کثیری گفته می‌شود. یکی از اجزا اصلی رتوریک کلاسیک تأکید بر ابزارهای ویژه برای "به یاد ماندنی‌تر و در نتیجه قانع‌کننده‌تر" کردن گفتمان بود؛ ولی تحلیل گفتمان به مثابه روش به دوران معاصر باز می‌گردد و در زمره روش‌های تحلیل محتوای پنهان متن قرار می‌گیرد. دوران جدید تحلیل گفتمان با گروهی از دانشمندان چون "تئون ون دایک"^۲، "فرکلاف"^۳، "ون لی وون"^۴ شناخته می‌شود. باوجود شباهت‌های تحلیل گفتمان با تحلیل محتوای کیفی میان این دو روش تحقیق در سطح اهداف و مسیر اجرا تفاوت‌هایی دیده می‌شود. تحلیل محتوا بر "ابعاد قابل مشاهده" و تحلیل گفتمان بر معنای مورد مشاهده تأکید دارد (وان دایک ۱۳۸۹). تحلیل گفتمان در جستجوی روابط و افکار پنهان در پس ظاهر اسناد و کلمات، رویدادهای و روایت‌ها و شرایط اثرگذار محیط پیرامون بر آنها است. این روش برای بررسی نظام و آرایش عناصر زبانی در فرامتن بکار می‌رود که از واحدهای زبانی در تبادلات انسانی و زمینه‌های اجتماعی استفاده می‌کند. می‌توان گفتمان یا متن را از ابعادی چون "شناسایی چگونگی ساخت متن"، "شناسایی رازهای درون انسان و بافت‌های اجتماعی" تحلیل و نقش زبان در ارتباط میان افراد و فرهنگ‌ها و... بکار می‌رود (قاسمی و دیگران، ۱۴۰۰: ۴۳۸). تحلیل

۱. فن سخن‌وری و بلاغت و هنر ترغیب دیگران به رفتار و اندیشه با تکیه بر سخن و کلام و قدرت استدلال قوی را (Rhetoric) می‌گویند.

2. Teun Andianus Van Dijk

3. Norman Fairclough

4. Theo van Leeuwen

گفتمان رویکردی میان‌رشته‌ای با تأکید بر مبانی نظری رشته‌های زبان‌شناسی، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، تاریخ و ارتباطات و علوم‌شناختی برای آشکارسازی روابط و احساسات نهفته در کلمات و متن است (رضاییان و امیرپور، ۱۳۹۷). تحلیل گفتمان به دنبال شناسایی افق دید دیگران برای گسترش افق دید محقق و خوانندگان اثر است، ولی تحلیل محتوای کیفی برخلاف تحلیل گفتمان، خود را درگیر پرسش‌های ناظر بر اینکه چگونه روابط اجتماعی در تولید گفتار یا متون مکتوب و در روابط قدرت بین مشارکت‌کنندگان تأثیر گذاشته است و یا چرا و چگونه افکار و عقاید در سند شناخته می‌شوند، نمی‌کند.

رویکرد تحلیل داده‌ها در تحلیل گفتمان می‌تواند توصیفی (توصیف بافت جملات و ساختار محیط یا افکار) تبیینی (توجه به بافت گسترده‌تری مانند برهه تاریخی رویداد و گفتار، جهان‌بینی افراد، وابستگی‌های سازمانی و نهادی، نقش قدرت و ایدئولوژی مسلط بر جامعه بر گفتمان شکل‌گرفته، نابرابری‌ها و...) و یا حتی ترکیبی از دو رویکرد ذکر شده باشد؛ مانند تحلیل گفتمان انتقادی که خود یک رویکرد پژوهشی ژرفانگر برای مطالعه کاربرد زبان در شکل‌گیری مفاهیم ایدئولوژیک درون متن است و به عواملی چون زمینه اجتماعی، زمینه تاریخی، نهادهای قدرت فرهنگی اقتصادی سیاسی در یک جامعه، روابط قدرت و سلطه، سلطه‌گر و سلطه‌پذیر، استعمارگری و... توجه دارد.

نظریه‌های رایج برای تحلیل گفتمان انتقادی از فوکو، فرکلاف، جان فیسک، ون دایک می‌توانند در تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار گیرند. آن‌چه توجه به تحلیل گفتمان را در پژوهش‌های تاریخی اهمیت می‌بخشد توانایی این روش برای تحلیل عمیق پیام‌ها و معنای موجود در اسناد شفاهی مانند مصاحبه‌ها و اسناد دیگر مانند یادداشت‌ها، مقالات، نقاشی، کتاب، فیلم، تبلیغات، شعر، اخبار روزنامه‌ها و... است. در واقع تحلیل گفتمان بر اسنادی انجام می‌شود که قبلاً نوشته یا ضبط و ثبت شده‌اند (عقیلی و لطفی حقیقت، ۱۳۸۹ و بهرام‌پور، ۱۳۷۸). نکته جالب در کاربرد تحلیل گفتمان در اسناد تاریخی آن است که گاه در پایان کار یک گفتمان مسلط (مثلاً گفتمان حاکم بر نطق‌های نمایندگان یک دوره مجلس) و یا چند گفتمان زنجیره‌ای یا مستقل شناسایی می‌شود. یافته‌های تحلیل گفتمان اغلب "تفسیری" یا انتقادی تبیینی "است و در بافت گسترده‌تری از جمله تاریخ زندگی افراد، وضعیت اجتماعی، امیال و آرزوهای افراد، جهان‌بینی و باورها، وابستگی به نهادهای مسلط و شرایط موجود جامعه تحلیل می‌شود. باوجود تمرکز اصلی تحلیل گفتمان بر حوزه متن، داده‌های دیداری شنیداری هم با این روش به‌خوبی تحلیل می‌شوند. این داده‌ها به دور روش کدبندی درونی (استخراج معانی و مفاهیم و رویدادها، فیلم، صدا یا عکس) و کدبندی بین تصویری (کدبندی هر تصویر به‌مثابه در برگیرنده موضوع اصلی) دسته‌بندی می‌شوند و در ادامه زنجیره‌ای از صداها و تصویرهای دیگر به فهم پدیده‌ها، موضوع یا میدان مطالعه کمک می‌کنند مراحل چنین تحلیلی عبارت‌اند از:

- توصیف داده‌ها
- تکمیل داده‌های متنی با داده‌های تصویری
- تأیید مقوله‌ها، مضامین و مفاهیم مندرج در داده‌های متنی به وسیله داده‌های تصویری
- توسعه یا بسط و گسترش استدلال ارائه شده در تحلیل کیفی
- استناد یا استفاده از داده‌های تصویری به عنوان اسناد مکمل و متمم (محمدپور، ۴۷۶: ۱۳۹۸)

مثال: ۱- تحلیل گفتمان مناسبات قدرت در تاریخ نگاری بیهقی

۲- تحلیل گفتمان مناسبات فرادست و فرودست یک قرن اخیر در اشعار فولکلور (یک منطقه)

۷-۳ مصاحبه Interviewing:

مصاحبه را می‌توان یکی از قدیمی‌ترین شیوه‌های دست‌یابی به معرفت نظام‌مند دانست و سابقه پیدایش آن به یونان باستان و مصاحبه "توسیدید" با مشارکت‌کنندگان در جنگ‌های "پلوپونز" بر می‌گردد که او می‌خواست تاریخ این جنگ‌ها را به نگارش در آورد. (محمدپور، ۱۳۹۸: ۱۱۱). پس از قرن هفدهم، مصاحبه به شیوه‌های کمی و کیفی به علوم اجتماعی راه یافت. این روش در پژوهش‌های تاریخی با رویکرد "خردنگر" از دهه‌های ۱۹۳۰ و ۴۰ در کنار دیگر روش‌های کیفی مانند مشاهده مشارکتی رواج یافت. اوایل قرن بیستم مصاحبه برای گردآوری اطلاعات تحقیق را، نوعی پیمایش می‌دانستند که مکمل پرسش‌نامه بود؛ اما از دهه ۱۹۵۰ به بعد و به‌ویژه تحت‌تأثیر مکتب شیکاگو مصاحبه یکی از فنون تحقیق کیفی در همه رشته‌های علوم اجتماعی و انسانی تلقی شد. امروزه انواع مصاحبه به تفکیک گروه مورد مطالعه، رهیافت تحقیق و یا موضوع اجرا می‌شود. مصاحبه سؤال‌وجواب ساده نیست و اگرچه به طور عام روشی مستقل است؛ ولی گاه به‌عنوان مکمل برای دیگر روش‌های کمی و کیفی بکار می‌رود؛ و دارای پی‌بندهای فلسفی و پارادایمی خاصی است که همه ابعاد، اشکال و رویه‌های آن را شکل می‌دهد از نقطه‌نظر فلسفی - پارادایمی، فن مصاحبه بر رهیافت‌های فلسفی متعددی استوار است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: رهیافت‌های تفسیری- برساختی (دیلتای. وبر)^۱، تأویل‌گرایی (شلایرماخر. هایدگر. گادامر)^۲، پدیدارشناسی (هوسرل)^۳، پراگماتیسم (پیرس. رورتی. برنشتاین)^۴ و در خلال دهه اخیر رهیافت پست‌مدرن (لیوتار. دریدا)^۵ به آن افزوده شده است (محمدپور، ۱۱۳: ۱۳۹۸). در کل مصاحبه بر تعامل میان انسان‌ها و یافتن حقیقت در پی این

1. Wilhelm Dilthey – Max Weber
2. Friedrich Schlegel – Martin Heidegger – Hans Gadamer
3. Edmund Husserl
4. Charles Sanders Peirce - Richard Rorty – Berenstien
5. Jean Lyotard – Jacques Derrida

تعامل تأکید دارد و می‌کوشد تا حد ممکن تجربه‌های زیستی را تشریح کند، ذات پدیده‌ها و اشتراکات میان آنها را بشناسد، حتی با استفاده از روش‌های گفتمانی و تأویل‌گرا بر تفسیر مجدد و بازاندیشی در معنا بپردازد تا درک معتبر و دقیقی از معنای متون مختلف به دست آورد مصاحبه بر تعامل هدفمند بین مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده متمرکز است؛ ولی هر نوع محاوره‌ای را نمی‌توان مصاحبه پژوهشی تلقی کرد. در این گونه مصاحبه حتی کنش‌ها و واکنش‌ها نیز علاوه بر کلمات و معانی اهمیت دارد. روایت‌ها و توصیفات متعدد از یک موضوع یا رویداد شنیده می‌شود. حتی مصاحبه‌گر اطلاعاتی به دست می‌آورد که مصاحبه‌شونده از اهمیت آن بی‌اطلاع است. مصاحبه‌گر در مقام مفسر اصلی فرصت و امتیاز تفسیر مطالب را دارد. در رویکرد پست مدرنیستی که تمرکز بر تفاسیر متعدد و متنوع از معانی رایج در جهان است، مصاحبه را مکان تولید معرفت و دارای اهمیت زبان‌شناختی و تعاملی می‌دانند. انسان پست مدرن دائم در حال پرسیدن و پرسیده شدن در ارتباط با دیگر انسان‌ها، جامعه مجازی و... است. مرزهای سنتی بین مصاحبه‌گر و مصاحبه‌شونده تغییر کرده و بیشتر هدف بازنمایی زندگی از طریق روایت داستان‌های زندگی افراد است. محوریت مصاحبه بر پاسخگویان است و رابطه تحکمی و پدرسالارانه از پرسشگر به پاسخ‌دهنده مورد انتقاد قرار گرفته است.

انواع مصاحبه شامل: ساخت یافته (منظم و بسته)^۱، نیمه ساخت یافته (نیمه منظم _ ساخت نیافته)^۲، باز (عمیق و نامنظم)^۳.

در یک مصاحبه می‌توان اهداف و رویکرد مختلف را در طرح سؤالات پیگیری کرد؛ مانند اهداف رفتاری، ایده‌ای - ارزشی، احساسی، معرفتی، زمینه‌ای - پیگیری یا معطوف به جزئیات.

داده‌هایی که از مصاحبه‌ها به دست می‌آیند را می‌توان با رویکردهای گوناگون از جمله:

روش‌های معطوف بر تحلیل معنا (کدبندی معنایی / تلخیص معنایی / تفسیر معنایی)

روش‌های معطوف بر زبان (تحلیل زبان‌شناختی / تحلیل مکالمه / تحلیل روایت)

روش‌های خوانش نظری (مطالعه چندباره متن و استخراج تم‌ها و تفسیر آنها بر پایه یک نظریه)

روش تفسیری که برای این کار باید تحلیل داده در مصاحبه با تکنیک‌های کمی یا کیفی تحلیل شوند؛ مانند تکنیک‌های کمی کمک می‌کند فراوانی مفاهیم و مضامین موجود در مصاحبه فراوانی مورد بررسی قرار بگیرد. اما تکنیک‌های کیفی که به اجزا و ساختار پاسخ‌های مصاحبه‌شوندگان توجه دارند اجزا متن و واژه‌ها و ارتباط میان

1. Structured /Closed /Ordered Interview
2. Semi- Structured Interview
3. Un structured /Open-Ended Interview

آنها، بسته‌های معنایی موجود در متن پاسخ‌ها، تشابهات و. را می‌یابند و تفسیر می‌کنند.

نتیجه‌گیری

دایره موضوعی پژوهش‌های تاریخی بسیار وسیع و متنوع است و به همین دلیل اسناد موردنیاز محققان برای دست‌یافتن به واقعیت‌های تاریخی هم‌تنوع زیاد دارند. تحولات اجتماعی سیاسی و فرهنگی در یک قرن اخیر با تحولات چشمگیر در حوزه ثبت صدا و تصویر هم‌زمان بوده و حجم عظیمی از اطلاعات را به وجود آورده است که نمی‌توان با شیوه‌های رایج و سنتی تاریخ‌نگاری مورد استفاده قرارداد. نیاز است تاریخ‌پژوهان با نگاهی میان‌رشته‌ای از ظرفیت‌های تکنیکی و روشی جدید استفاده کنند و ضروری است آموزش این روش‌ها در دروس دانشگاهی علوم تاریخی مورد توجه قرار گیرد به‌ویژه محققان تاریخ اجتماعی و سیاسی و فرهنگی دوره معاصر باید از اسناد دیداری شنیداری استفاده نمایند با استفاده از روش‌هایی چون نشانه‌شناسی تحلیل روایت، تحلیل گفتمان و تحلیل محتوای کمی و کیفی می‌توان دریافتی نوین از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی، سخنرانی‌ها و نطق‌های سیاستمداران معاصر داشت، گرایش‌های سیاسی واقعی و نهفته در ورای اشعار شاعران را دریافت و با تلفیق این یافته‌ها با آنچه از دیگر منابع به دست آمده است تصویری جدید و روشن‌تر از زندگی، باورها و کنش‌های انسان‌ها در تاریخ را ترسیم کرد.

تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

منابع

- احمدزاده. محمدامیر (۱۳۹۴). اهمیت کاربرد الگوها و روش‌های تحلیل اسناد در پژوهش‌های تاریخی دوفصلنامه تاریخ نگری و تاریخ نگاری سال ۲۵. شماره ۱۵ بهار و تابستان.
- استنفورد. مایکل (۱۳۸۵) درآمدی بر تاریخ پژوهی. ترجمه: مسعود صادقی تهران. سمت.
- ایمان. م. ت و نوشادی. م. ر (۱۳۹۰) تحلیل محتوای کیفی. پژوهش. سال ۳ شماره ۲. پاییز و زمستان ص ۱۵-۴۴.
- بهرام‌پور. ش (۱۳۷۸). درآمدی بر تحلیل گفتمان. کتاب مجموعه مقالات گفتمان و تحلیل گفتمان. به اهتمام محمد رضا تاجیک. تهران. انتشارات فرهنگ گفتمان.

- حضرتی. حسن (۱۳۹۷) روش پژوهش در تاریخ تهران لوگوس.
- سرمد. ز و بازگان. ع و حجازی. ا. (۱۳۷۶) روش‌های تحقیق در علوم رفتاری تهران. انتشارات آگه
- صالحی. پیمان (۱۴۰۲). فصلنامه پژوهش‌های تاریخ شفاهی: ابزارها و روش‌ها. پژوهش‌های تاریخ شفاهی. بهار و تابستان. دوره ۳. شماره ۱. ص ۴۵-۵۸.
- عقیلی. س و لطفی حقیقت. ا (۱۳۶۹) کاربرد روش تحلیل گفتمان در علوم رفتاری نشریه دانشنامه شماره ۷۸. ص ۱۶۹-۱۹۴.
- قاسمی. ح و دیگران (۱۴۰۰). مرجع پژوهش. تهران: اندیشه آرا. ویراست نوزدهم.
- محمدپور. ا (۱۳۹۸) ضد روش، زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. تهران. لوگوس.
- مرادی. خ و رضایی شریف‌آبادی. س (۱۳۹۷). نشانه‌شناسی و اف آربی آر. فصلنامه مطالعات کتابداری و علم اطلاعات. دانشگاه شهید چمران اهواز. شماره ۲۳. ص ۱-۱۴.
- میرزایی. خ (۱۳۸۸) پژوهش و پژوهشگری و پژوهشنامه نویسی. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- نوبخت. محمد (۱۳۹۱) تحلیل محتوای یادگار نوشته‌های مکان‌های تاریخی شهرستان یزد و عوامل موثر بر آن "محمد نوبخت. فصلنامه جامعه‌شناسی تاریخی
- نوغانی. م و عباچی. ا (۱۳۹۶) روایت در جایگاه تحقیق و تحقیق در جایگاه روایت: نکات اشتراک و افتراق. فصلنامه علمی - پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی. سال ۲۳ شماره ۹۰. بهار. ص ۱۴۱-۱۶۹.
- وان دایک. ت. ا (۱۳۸۹) مطالعاتی د تحلیل گفتمان: از دستور متن تا گفتمان انتقادی. مترجمین: پیروز ایزدی. شعبانعلی بهرام پور. محمد جواد غلامرضا کاشی و دیگران. تهران: دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.
- هریسون. هلن (۱۳۸۸) آرشیوهای دیداری شنیداری مجموعه اطلاعات کاربردی ترجمه وحید طهرانی‌پور تهران کتابدار.
- همراز، ویدا (۱۴۰۱) جزوه درسی پژوهش و نگارش در رادیو، دانشگاه صداوسیما تهران
- Berg. B.& Lune.H(2012)Qualitative Research Methods for the social Science Pearson Limited.
- Charlton (1984) [Visual Evidence in Qualitative Research: The Role of Videorecording](#)